

5. Панченко В. Є. Будинок з химерами. — Кіровоград: Народне слово, 1998. — 272 с.

6. Ницше Ф. Воля к власти. — М.: ТОО «Транспорт», 1995. — 186 с.

7. Євшан М. Леся Українка. // Літературно-науковий вісник. — №10. — 1913. — С. 50-59.

8. Паньков А., Мейзерська Т. С. Поетичні візії Лесі Українки: онтологія змісту і форми. — Одеса: Астропринт, 1996. — 76 с.

Л. Чижур

СЕМАНТИКА СИМВОЛІВ У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

(на матеріалі циклу «Відгуки» зі збірки «Думи і мрії»)

Для Лесі Українки входження у символічну образність було органічним. Характер образотворення зближує Лесю Українку з європейською символістичною традицією. Символ є відповідником таких якостей, які, не будучи ясно викристалізованими, не мають адекватних окреслень у мовній системі. Саме мову символів вживає поетеса для втілення загальних філософських «вічних» ідей, тому у макрообразях авторки можна зчитувати смисл на паралельних рівнях. Так, символіка образів та понять Лесі Українки, на думку А. Стебельської, має децю інше звучання, ніж у більшості великих авторів її часу. «В її творчості є активні ідеї, а одяга, в яку вона її одягає, це символи. Вони можуть бути барвами, можуть діставати персоніфікацію, або й ні, можуть бути цілком неназваними. Виходити із самого конфлікту [1, 243].

Творчість Лесі Українки слід розглядати як певну цілість міфологічного інтертексту, в якому діє строга система трансляції і перекодувань, на рівні яких прочитується смисл. На це вказували дослідники А. Паньков та Т. Мейзерська, аналізуючи міфогенність поетичної візії Лесі Українки: «В авторської міфології поетеси інтегрується ідея долі, призначення, де кожному відведена своя роль...» [2, 48].

Децю іншу спробу осмислення міфогенної творчості Лесі Українки здійснила О. Турган, авторка книги «Українська література кінця XIX — початку XX століття і античність», дослідивши образи і сюжети творів Лесі Українки крізь призму трансформації античного міфа у площині засвоєння його європейською, в тому числі українською традицією кінця XIX — початку XX століття [3].

Особливим є те, що Леся Українка створила свою власну

систему символів. Число їх невелике, але розшифровка їх смислу дуже широка.

Для аргументації цієї думки варто послатись на автора розділу «Література доби модернізму» з книги «Українська література», Миколау Глобенку, який твердить, що «в поезії також виразним стає відхід від реального, типового, зате панує психологічно заострене, підкреслено індивідуальне, іноді містичне...», в центрі поетичного твору стає символ, що дозволяє тлумачити образ суб'єктивно, в кількох планах [4, 193].

Зібрані у другу збірку поезій Лесі Українки «Думи і мрії» цикли фіксують характерну для модерністів тричленність художнього простору і мислення, котрі зіставляються з іпостасями Духу, творінням Космосу, міфологічними уявленнями про структуру світобудови. «Саме український модерн давав Лесі Українці змогу відкривати внутрішній іманентний зв'язок українського мистецтва із світовим мистецтвом і розгорнути перед українською літературою нові перспективи її жанрово-стильового оновлення і збагачення», писав М. Жулинський [5, 149]. На думку Лесі Українки, зародження українського модерну є логічною необхідністю становлення нової української літератури, передумовного виходу її на європейські культурні орбіти. Адже не даремно Г. Грабович висунув думку про те, що «період так званого «становлення» нової української літератури триває не кілька десятиріч, а скажімо, від Котляревського до Шевченка, а в основному ціле сторіччя, тобто від Котляревського до Лесі Українки» [6, 16]. Повертаючись до аналізу збірки «Думи і мрії», слід сказати, що закономірності побудови циклів, архітектоніка збірки і природа ліричного переживання створюють умови для виявлення модерністської свідомості поетеси.

Простежимо, як це здійснюється у збірці «Думи і мрії», зокрема у третьому циклі «Відгуки», як відбувається накладання художніх настроїв, відтворених у попередніх циклах.

Сама назва циклу «Відгуки» містить і головну ідею, і стрижневий принцип циклобудування: щось чи у макрокосмосі, чи у макрокосмі душі збуджує якусь тонку струну і її спів ще довго розповсюджується і поширюється на оточуюче середовище.

У першому вірші, названому ідентично до циклу «Відгуки», відтворена стихійна сила («вітер»), яка у Лесі Українки найчастіше символізує розкутий простір чуттєвоспихної сфери особистості, що буває у природному розімкненому просторі («над морем», «в пустині», «край вежі, що стояла на кручі»).

Ірраціональна непідвладна сила вітру збуджує орган Всесвітньої Душі, що уособлює образ Божої арфи.

Там знайшов він Еолову арфу.
Він шарнув її довгі струни,
І всі струни озвалися співом,
Лягіднішим од вітру дзвінкого.
Буйний вітер замовк, пролетівши,
Але арфа ще довго бриніла...
[Т.1, 145].

Ця невеличка поетична медитація містить символ-образ Еолової арфи, що став леймотивом циклу «Відгуки».

Відгук Еолової арфи створює ірреальний світ довербально-го пізнання, який Т. І. Гундорова пов'язує з неоплатонівською концепцією, трансформованою у творчому мисленні Лесі Українки: «Світ класичної номінації заступає пригадування ритмів, голосів, барв. Іншими словами відгуків, відображень, символів. Неоплатоністичне визволення від слів, від дискурсу розуму виявляє себе в бажанні «голосних» слів, «повної» мови, нехай навіть безсловесної «пісні без слів».

Інтенціональний простір імпровізації в моменті екстазу зрівнюється з творчою природою космосу, з аполлонівським ілюзіонізмом, з виходом за межі індивідуального...» [7, 265 – 266].

Таким чином, у поезії Лесі Українки образ рідного краю, народної долі трактується діалектично: через комплекс індивідуальне – загальнолюдське – понадіндивідуальне (космічне). Втримати рівновагу на такій високості поетеси допомагає внутрішнє відчуття гармонії, духовне буття в імпровізаційному слові, що моделює Всесвіт.

При зовнішньо спокійній поверхні слова бурхливою рікою тече інтелектуальна й емоційна енергія, що проймає навіть байдужі серця, відкриває правду про вічність прагнень людини і часу, що знаходяться у вічному просторі Батьківщини й обмеженому життєвому колі власного буття, що постійно взаємодіють, відкривають істину.

Отже, образ-символ Еолової арфи матеріально проявляє духовну субстанцію Лесі Українки, яка всіма фібрами своєї творчості виявляє національну ментальність, природу вітчизняної філософії серця, поетичного хисту.

Подальші спостереження Лесі Українки над зазначеною у першому вірші проблемою (враження від доторкання до тих чи інших струн Душі) розвиваються у контексті запозичених мотивів чи стилізацій під запозичені мотиви. Так, стилізацією є наступний вірш циклу «Єврейська мелодія».

Ця поезія продовжує започатковану ще в ранній творчості тему зруйнованого храму.

Поглиблюючи цю ідею, Леся Українка передає інтимно

повідомлену спільність зруйнованої Батьківщини і зруйнованої Душі:

Ти в руїнах тепера, єдиний наш храм,
Вороги найсвятіше сплямили,
На твоїм олтарі неправдивим богам
Чужоземці вогонь запалили...
Милий мій! Ти для мене зруйнований храм,
Чи я зрадити маю святині
Через те, що віддана вона ворогам,
І чужій, неправдивій богині?
[Т.1, 146].

Вірш «Єврейська мелодія», як і наступні поезії «Ave Regina!» та «То be or not to be?..», об'єднує відгук, яким озивається Душа на ідею поневолення (соціального, політичного, духовного). Так виникає ще один наскрізний образ-символ, що є аналогом художнього бачення Лесею Українкою своєї Батьківщини, яка перебуває в краю неволі, страждання, ізольованості від світу, обмеження прав людини і відсутності власного державницького шляху.

Розглядаючи ідею полону як центральну в творчості Лесі Українки, А. І. Паньков та Т. Мейзерська, опираючись на фундаментальну роботу Степана Тудора «Вихід слова», зазначають: «Дещо поширюючи і поглиблюючи висловлені Степаном Тудором думки, є підстави прийти до висновку, що центральною ідеєю, «спіраллю», по якій розгортається Лесина творчість, Лесин міф, є міфологема полону» [2, 43].

Прикметно те, що Леся Українка найчастіше зводить ідею полону до конфліктів, що розгортаються в межах людської свідомості, «...преважно ірраціональних, вироблених в глибинах психічної свідомості людини, а тому надзвичайно рухливих, мінливих наскрізь інтенціональністю тієї свідомості пронизуваних» [2, 45].

Цим з'ясується те, що поетеса не декларує свою любов до України і не вдається до прямих характеристик її стану занедбаності бездержавного існування, історичної трагедії народу, в якого сформувався комплекс несвоєї землі, комплекс чужинства у власному домі, потоптання святинь, серед яких мова, культура, самоповага і самоідентичність.

Увідомлення особистісного полону стало темою наступного вірша циклу «Відгуки» – «Ave Regina!». В основі поезії опозиція образів: «горда цариця» і «невільниця-бранка», яка прокидається від божевільної покори.

«Ave Regina!» – це монолог. Поетично рефлексія, що передає акт самосвідомості поневоленої Душі, збудженої потребою творіння як божого волевиявлення.

Ця поезія, що нагадує маленьку драму, розгортає ідею-

образ відгуку, що стався в душі бранки-невільниці, котрий лишається непомітним для оточення, для її цариці.

Таким чином постає картина, як акт самопізнання губить-ся в умовах неволі.

Розквітуть процесів, творимих свідомістю, у творчому видінні Лесі Українки уявляється, як шалений рух оточуючого особистість простору. Буттєвість свідомості наближає поетичні творіння Лесі Українки до культури екзистенціалістського мислення.

Саме такий підхід спостерігається у вірші «To be or not to be», назва якого запозичена із відомого монолога Гамлета з шекспірівської драми «Гамлет».

У формі поетичної рефлексії передає Леся Українка часо-просторовий рух серця і розуму, підпорядкований процесу атонального творчого самоусвідомлення.

Процес самоусвідомлення ліричною героїнею свого творчого шляху представлений як внутрішній монолог-звертан-ня до Музи. У символічно окресленому просторі лірична героїня представляє можливу діяльність, єдина спрямованість якої – служіння людям, сповнення власного покликання, свого обов'язку «бути!».

Неоромантично концепція творчості Лесі Українки спрямована на визволення «особистості» від поневолення юрби, соціального оточення власної свідомості. Саме тому поетеса вдається до романтизованих образів-знаків, що протистоять наговпу: тінь Гамлета, чий внутрішній монолог перетворюється на діалог ліричної героїні з Музою, Марія Стюарт («Остання пісня Марії Стюарт»), Офелія, з дружиною Данте тощо.

Звертає увагу на себе те, що Леся Українка найчастіше переосмислює вторинні образи, які не вийшли на перший план у традиційній класичній культурі. Це дуже помітно і знаходить підтвердження в багатьох судженнях про Лесю Українку. Наведемо останнє з них, що належить Тамарі Гундоровій: «Саме вторинні, арбітрарні образи й символи («тінь», «жертва», «принцеса») стали об'єктом особливого зацікавлення та навіть переосмислення поетеси. Так, низка семантичних переосмислень і перевертань захована у таких образах, як віла-посестра (аналог чоловічого побратима), Ізольтя Білорука – земний образ вічної цариці чоловічих мрій Ізольтя Золотоконос, «тіні» дружини Данте, яка залишилася в історії й культурі безіменною, Іфігенія, безмовної жертви, яка дістала в Лесі Українки голос» [7, 270-271].

Цікаво, що це своєрідний символ вторинно-забутої, дургорядно-підпорядкованої України, її відходу від магістрального шляху цивілізації у заблокований простір небуття, коли вона

звучить у міжнаціональному контексті з Чужого, а не Власного Голосу.

Тут відкриваються багатозначні аналогії, які розгортати ще й розгортати, вникаючи глибоко в екзистенційне поле «Україна і світ», «українська душа і загальнолюдські імпульси».

Та ця філософічність в інтерпретації Лесею Українкою української проблематики, здійснену в «екзотичних» мотивах інонаціональних тем, слід дешифрувати, включивши в силовне поле сучасної духовності народу, що прагне повно-кровоного, а не анемічного життя, задущеного комплексом «присутності своєї відсутності» серед інших народів світу як культурна нація.

Леся Українка йшла шляхом філософського розуміння й естетичного проникнення в історико-культурні матриці, а не однозначно виразної «українськості». В її текстах про Україну і не-Україну надто багато смислу. Все йде через відкрито-закритий, зашифрований код художнього образу і, передусім, символу, який приховує за рівною поверхнею тексту цілий океан думок і рефлексій на національну і проукраїнську, як і далеко від неї, тему, що бринить в одежі Лесиноного слова, на її мистецькій арфі, що звуками і мелодіями своїми проникає у підсвідоме.

Отже, у творчості Лесі Українки поєднано в цілість такі елементи естетичної культури, як український світ, ментальність і традиція; класична європейська та світова культурна традиція; естетичний досвід модернізму.

Література

1. Стебельська А. Символ в драматургії Лесі Українки // Збірник наук. праць канадського НТШ. — Т. XXXIII. — Торонто, Онтаріо, Канада. — С. 242-251.
2. Паньков А. І., Мейзерська Т. С. Поетичні візії Лесі Українки: «антологія змісту і форми». — Одеса, 1996. — 76 с.
3. Турган О. Д. Українська література кінця XIX — початку XX ст. і античність (Шляхи сприйняття і засвоєння). — К., 1995. — 176 с.
4. Петров В., Чижевський Д., Глобенко М., Мірчук І. Українська література. — Мюнхен-Львів, 1994.
5. Жулинський М. Традиція і проблеми ідейно-естетичних пошуків

в українській літературі кінця ХІХ — поч. ХХ ст. // Зап. Наук товариства ім. Т. Г. Шевченка. — Т. ССХХІV. Праці філологічної секції. — Львів, 1992. — С. 140-153.

6. *Грабович Г.* Функції жанру і стилю у становленні нової української літератури // Записки наук. товариства ім. Т. Шевченка. — Т. ССХХІ. — Львів, 1990. — С. 18-20.

7. *Гундорова Т. І.* Проявлення слова: Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. — Львів: ЛДУ 1997. — 300 с.